

αὐταὶ θὰ εἶναι πάντοτε χρήσιμοι εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης. Τὸ ἀληθῶς τεράστιον ἔργον, τὸ ὁποῖον ὁ κ. Stefanescu μετὰ τόσους μόχθους ἔφερεν εἰς αἴσιον πέρας, εἶναι πράγματι πολύτιμον ὡς τὸ μόνον ἔξοχόν μετ' ἄλλους λεπτολόγους εὐσυνειδησίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωγραφικὴν τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν.

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰρμολόγιον ἐκδιδόμενον ὑπὸ μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Ἐπισκοπιᾶδος τῆ συνεργασίᾳ Σπυρίδωνος μοναχοῦ Λαυριώτου ἐν Παρισίοις 1932. Σελ. 268.

Ὡς γνωστόν, τὸ ἐκκλησιαστικὸν ποίημα, ὅπερ καλεῖται Κανών, σύγκειται συνηθέστερον μὲν ἐξ 8, σπανιώτερον δ' ἐξ 9 ᾠδῶν, ὧν ἐκάστη ἴδιον ῥυθμικὸν σχῆμα καὶ ἴδιαν μελωδίαν ἔχουσα περιελάμβανε κατ' ἀρχὰς μὲν πλείονας, εἶτα δὲ 3 ἢ 4 ὁμοίας ἀλλήλαις στροφάς· ἐκάστη δηλαδὴ ᾠδὴ εἶχεν ἴδιον εἰρμόν, ἥτοι ἴδιαν στροφὴν, πρὸς ἣν ὡς πρὸς παράδειγμα ἐποιοῦντο αἱ ἄλλαι τῆς αὐτῆς ᾠδῆς στροφαί, τὰ καλούμενα τροπάρια. Οἱ εἰρμοὶ δὲ οὗτοι Κανόνων συλλεγέντες ἀπετέλεσαν βιβλίον τὸ καλούμενον Εἰρμολόγιον. Τοιοῦτα δ' Εἰρμολόγια εὑρηνται μὲν πολλὰ ἐν χειρογράφοις, ἤρξαντο δ' ἐκδιδόμενα καὶ τύποις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15' αἰῶνος ἐν Βενετίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις αὐταί, ὡς καὶ αἱ τῶν λοιπῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἡμῶν, γινόμεναι ὑπ' ἀνδρῶν ἀπειρῶν μὲν τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ἐνὸς δὲ ἢ δύο κωδίκων καὶ τούτων οὐχὶ πάντοτε τῶν ἀρίστων, ὑστεροῦσι σφόδρα τῶν ὑπὸ φιλολόγων κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων γενομένων κατὰ τοὺς τελευταίους ἰδίᾳ χρόνους ἐκδόσεων λειτουργικοῦ περιεχομένου ἑλληνικῶν κειμένων. Ἐπεὶ παραβάλλῃ ὁ βουλόμενος τὰς ὑπὸ τοῦ Krumbacher καὶ Maas γενομένας ἐκδόσεις Κοντακίων τοῦ Ῥωμανοῦ πρὸς τὰ ἐν λειτουργικοῖς βιβλίοις εὐρισκόμενα μέρη τῶν Κοντακίων τούτων καὶ θὰ ἴδῃ τὴν μεγάλην διαφορὰν αὐτῶν. Καὶ ἡ προκειμένη δὲ τοῦ Εἰρμολογίου ἔκδοσις εἶναι μὲν πλουσιωτέρα εἰς εἰρμούς τῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως τελειότερα, ἐν τισὶ μάλιστα καὶ ὑποδεστέρα αὐτῶν· διότι, ὅσον ἀμελῶς καὶ ἂν ἐγένοντο αἱ προηγούμεναι τῶν Εἰρμολογίων ἐκδόσεις, τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν αὐτοῖς ᾠμάτων εἶναι καθόλου εἰπεῖν εὐνόητον, ἐν ᾧ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκδόσει πολλῶν ᾠμάτων τὸ περιεχόμενον εἶναι ὅλως ἀσαφές καὶ ἀκατάληπτον.

Καὶ πρῶτον μὲν, ὅπερ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εἰρμολογίου τοῦ λέγει ὁ ἐκδότης, ἐπαναλαμβάνων ὅσα πρότερον ἐν τῇ «Θεολογία» (Θ', 80) εἶχε γράψει, ὅτι δηλαδὴ «πρῶτος ἐφευρέτης τῶν εἰρμῶν, ἐπομένως καὶ τῶν Κανόνων

ὑπῆρξεν οὐχὶ ὁ μέχρι τοῦδε νομιζόμενος Ἄνδρέας ὁ Κρήτης, ἀλλ' ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης», δὲν εἶναι ἀληθές. Ἄν ἀνεγίνωσκεν ὅσα παλαιότερον ὁ Ρίτρα καὶ ὁ Γουλ. Christ καὶ ἑσχάτως ὁ Sajdak περὶ Κανόνος ἔγραψαν, θὰ ἐμάνθανεν ὅτι τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἄνδρέου καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐψάλλοντο Κανόνες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Καππαδοκίας, οἱ δύο δ' οὗτοι ποιηταὶ εἶναι οὐχὶ οἱ πρῶτα ἐφευρόντες, ἀλλ' οἱ πολλῶ ὕστερον τῆς εὐρέσεως τοῦ Κανόνος δόντες τὸν ὀριστικὸν τύπον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. «Saeculo igitur IV ex. et V cantabantur in nonnullis monasteriis et ecclesiis carmina, quae Κανόνες, τροπάρια, ᾠσματα appellabantur, qui mos procedente tempore latius et latius patebat ita, ut saec. VI in vulgus probaretur» λέγει ὁ Sajdak ἐν τῷ ᾠραίῳ ἔργῳ του «De Gregorio Nazianzeno poetarum christianorum fonte» Cracoviae 1917, 16. Ὅπως δὲ παράδοξα εἶναι καὶ τὰ προσαγόμενα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπιχειρήματα τοῦ ἐκδότου. Ὁ Ἄνδρέας, λέγει, οὔτε ἐν Κωνσταντινουπόλει οὔτε ἐν Κρήτῃ ἠδύνατο νὰ προβῆ εἰς τοιαύτην σοβαρὰν μεταρρυθμίσειν καὶ ἐκκλησιαστικὸν νεωτερισμὸν καὶ μόνον διὰ τοῦ Ἰωάννου, οὗ τὸ κύρος ὡς θεολόγου καὶ μουσουργοῦ ἦν μέγα καὶ ἀδιάσειστον, ἠδύνατο ἀσκανδαλίτως νὰ γίνῃ δεκτὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ χρῆσις τῶν νεοφανῶν τούτων μελωδιῶν καὶ μορφῶν. Ἄλλ' ἀπ' οὗ, ὡς ἐλέχθη, οὔτε ὁ Ἄνδρέας οὔτε ὁ Ἰωάννης εἶναι εἰσηγητῆς τοῦ Κανόνος, ἀλλὰ συμπληρωταὶ αὐτοῦ, οὐδένα τῶν πιστῶν θὰ ἑσκανδάλιζον οὗτ' ἐν Ἱεροσολύμοις οὗτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἀλλαγῶν αἱ μεταρρυθμίσεις καὶ βελτιώσεις τοῦ ἀπὸ πολλοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλομένου Κανόνος. Ἀπ' οὗ δ' ὁ ἄσημος καὶ ταπεινὸς διάκονος τῆς Βηρυτοῦ Ῥωμανὸς 2 περίπου αἰῶνας πρὸ τοῦ Ἄνδρέου ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄνευ οὐδενὸς κύρους ἐφήρμοσε τὸ ὄντως τολμηρὸν σχέδιόν του εἰσαγαῶν τὸ Κοντάκιον εἰς τὴν λατρείαν, ὅπερ ἐπὶ 3 καὶ πλέον αἰῶνας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διατί ὁ Ἄνδρέας δὲν θὰ ἠδύνατο κατόπιν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει νὰ εἰσαγάγῃ τὸν Κανόνα, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ εἰσηγητῆς αὐτοῦ; Ἄν δὲ πάλιν ὑποτεθῆ ὅτι πρὸς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν νέου εἶδους ἐκκλησι. ᾠσματος ἀπητηίτο «μέγα καὶ ἀδιάσειστον κύρος» νὰ ἔχη ὡς θεολόγος καὶ μουσουργὸς ὁ εἰσάγων τοῦτο, τοιοῦτον βεβαίως κύρος δὲν εἶχεν ὁ Ἰωάννης, ὅτε ἐποίει καὶ ἐμέλιζε τὰ ᾠσματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκτίσασαι αὐτὸ ἀκριβῶς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ᾠσμάτων τούτων ἐν τῇ λατρείᾳ.

Δεύτερον δὲ δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅπερ λέγει εὐθύς κατόπιν, ὅτι «οἱ εἰρμοὶ εἰς 9 ᾠδὰς διαιρούμενοι περιστρέφονται πάντες περὶ τὸ αὐτὸ θέμα, ἐκάστης ᾠδῆς τὸ αὐτὸ ἐχούσης αὐστηρῶς περιεχόμενον» καὶ ὅτι «ἀπαρεγκλίτως ἐν τῇ θ' ᾠδῇ ἐξυμνεῖται ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου μήτηρ». Ἄν ἀνεγίνωσκεν οὐχὶ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ὅπερ ἐξέδωκεν Εἰρμολόγιον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι συνηθέστερον μὲν 8, σπανιώτερον δὲ 9 ᾠδὰς περιέχουσιν οἱ Κανόνες. Οὕτω λ.χ. τὸ Εἰρμολόγιον αὐτοῦ περιλαμβάνει εἰρμούς τοῦ α' ἤχου 45 Κανόνων, ἐκ τούτων δὲ 30 μὲν

σύγκεινται ἐξ 8 ᾠδῶν, 15 δὲ ἐξ 9, τοῦ β' δ' ἤχου 44 Κανόνων, ὧν 24 ἐξ 8, 20 δ' ἐξ 9 ᾠδῶν, ἡ αὐτὴ δ' ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς Κανόνας τῶν λοιπῶν ἤχων. Ἐν τῇ «Ἀνθολογία» δὲ Christ-Paranikas περιεχούση 23 Κανόνας εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἐσορτὰς ἐν οὐδενὶ τούτων ὑπάρχει β' ᾠδή, πάντες δὲ ἐξ 8 ᾠδῶν σύγκεινται. Ἄλλ' οὐδ' ἡ ἑτέρα βεβαίως τοῦ ἐκδότου ἀληθεύει, ὅτι δηλαδὴ ἕκαστος εἰρμός τῶν 8 ἢ 9 ᾠδῶν ἔχει αὐστηρῶς τὸ αὐτὸ περιεχόμενον. Ἐν τῷ α' λ.χ. εἰρμῶ ἔξυμνεῖται μὲν πολλάκις ἡ διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διάβασις τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ α' εἰρμοί, ἐν οἷς οὐδεμία μνεῖα γίνεται τῆς διαβάσεως ταύτης. Ἐν τῷ γνωστῷ λ.χ. α' εἰρμῶ τοῦ εἰς τὰ Χριστούγεννα Κανόνος τοῦ Κοσμᾶ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε», τοῦ Μ. Κανόνος τοῦ Ἀνδρέου «Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι», τοῦ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Ἰω. Ἀρκλά «Θεῖω καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφω», τοῦ εἰς τὸ Πάσχα τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ἀναστάσεως ἡμέρα», τοῦ εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου τοῦ αὐτοῦ «Ἄνοιξω τὸ στόμα μου», τοῦ εἰς τὸν Ἐθαγγελισμὸν τοῦ Θεοφάνους «Ἀιδέτω σοι, δέσποινα», τοῦ εἰς σεισμὸν τοῦ Ἰωσήφ «Ὡς φοβερὰ ἡ ὄρηγ σου», τοῦ εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ἀκαθίστου τοῦ αὐτοῦ «Χριστοῦ βίβλον ἔμψυχον», τοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τοῦ Μητροφάνους «Κράτος τῆς ἐνιαίας», ἐν πᾶσι τούτοις οὐδὲν περὶ τῆς Ἐρυθρᾶς λέγεται. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Εἰρομολογίῳ τοῦ ἐκδότου 32 Κανόνων ὁ α' εἰρμός οὐδὲν περὶ τῆς διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς ἀναφέρει. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τοὺς εἰρμούς τῶν ἄλλων ᾠδῶν, ἥτοι ἐκ τῶν 369 Κανόνων, ὧν τοὺς εἰρμούς περιέχει τὸ Εἰρομολογίον του, εἰς 151 δὲν τηρεῖται αὐστηρῶς ὁ Κανὼν τοῦ ἐκδότου. Ὅτι δὲ ἐν τῷ εἰρμῷ τῆς θ' ᾠδῆς «ἀπαρεγκλίτως» ἔξυμνεῖται ἡ Θεοτόκος, οὐδὲ τοῦτο ἀληθεύει. Οὕτω λ.χ. ἐν τῷ εἰρμῷ τῆς θ' ᾠδῆς τοῦ ὑπ' ἀρ. 15 Κανόνος «Μεγαλύνομεν πάντες | τὴν σωτήριον ἀνάστασιν | τοῦ παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν | εἰς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν», τῷ τοῦ ὑπ' ἀρ. 108 «Μετεβάλλετο φύσις φλέγουσα | εἰς ὕδωρ ποτὲ καὶ ἐδροσίζεν | οὓς μέσον ἔφερον | ὑμνορρήτορας παιδας», τῷ τοῦ ὑπ' ἀρ. 138 «Σὲ τὸν κατὰ τὴν τάξιν | τοῦ Μελχισηδέκ ἱερέα γενόμενον | καὶ ἀποπομπέα, τὸν αἴροντα | τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν | Χριστὸν τὸν Θεὸν | ἐν ᾠδαῖς πνευματικαῖς μεγαλύνομεν» οὐδεμία μνεῖα τῆς Θεοτόκου γίνεται, τοιούτους δὲ Κανόνας ἐν τῷ Εἰρομολογίῳ του ἐγὼ ἀνέγνω 12.

Παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης ἐν σελ. 151, 175, 186 καὶ 192 ὅτι εἰρμοὶ τινες Κανόνων ἀποδιδόμενοι εἰς ποιητὴν τινα ἐν ἄλλοις Κανόσις οἱ αὐτοὶ ἀποδίδονται εἰς ἄλλους ποιητὰς. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἐν τῷ Εἰρομολογίῳ του ὁ ἐκδότης τετρακίς μόνον παρετήρησεν ὅτι οἱ αὐτοὶ εἰρμοὶ εἰς δύο διαφόρους ποιητὰς ἀποδίδονται. Ἐγὼ δ' ὅμως προσεκτικώτερον τὸ Εἰρομολογίον αὐτοῦ ἀναγνούς εἶρον τὴν ὁμοιότητα ταύτην εἰρμῶν καὶ μεταξὺ ἄλλων πολλῶν Κανόνων, ὡς τῶν ὑπ' ἀρ. 109 καὶ 112, 196-202, 193-204, 209-213, 214-215, 235-242, 239-242, 254-269, 268-271, 268-275, 283-288,

292 - 295, 294 - 296, 319 - 336, 321 - 328, 324 - 329, 342 - 348, 343 - 368, 353 - 358, 354 - 368 κ.τ.λ. ἦτοι οὐχὶ τετράκις, ἀλλ' εἰκοσάκις καὶ πλεόν παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ὁμοιότης εἰρμῶν.

Ἐκ τῶν εἰρμῶν, οὓς νῦν τὸ πρῶτον ἐκδίδει, τινὲς εἶναι εἰς ἰαμβικούς τριμέτρους καὶ ὡς τοιούτους δηλοῖ τοὺς ὑπ' ἀρ. 115, 223, 259 καὶ 313, ἦτοι 4, παρέλιπεν ὁμως νὰ δηλώσῃ ὅτι καὶ ἄλλοι 4 εἰς ὅμοιον μέτρον εἶναι πεποιημένοι, οἱ ὑπ' ἀρ. 76, 77, 174, 258. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐκ τῶν ὑπ' ἄλλων προεκδεδομένων ἀναφέρει μὲν ὅτι ὁ ὑπ' ἀρ. 140 εἶναι ἰαμβικός, δὲν ἀναφέρει δὲ ὅτι καὶ οἱ ὑπ' ἀρ. 9, 10 καὶ 50 εἶναι ἰαμβικοὶ καὶ αὐτοί. Ἐκ πάντων δὲ τούτων τῶν ἰαμβικῶν εἰρμῶν 5 μόνον ἔχουσιν ἐκδοθῆ ὀρθῶς κατὰ τὸ μέτρον, ἦτοι οἱ ὑπ' ἀρ. 9, 50, 223, 313, 366, πάντες δ' οἱ ἄλλοι 10 πλημμελῶς, ἦτοι στίχοι τινὲς τούτων εἶναι ἄλλοι μὲν ἄμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα, ἄλλοι δ' ὑπέρμετροι κατὰ συλλαβὴν ἢ κατὰ πόδα. Ἐξέδωκε δὲ καὶ τὸν ὑπ' ἀρ. 35 κολοβὸν δύο μόνας ᾠδὰς ἔχοντα, τὴν β' καὶ τὴν θ' εἰς δύο ἑκατέρας παραλλαγὰς καὶ οἱ μὲν τῆς β' στίχοι εἶναι κατὰ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν, οἱ δὲ τῆς θ' εἰς ἰαμβικούς τριμέτρους. Ἐν τῷ δὲ βεβαιοῖ ἐν τῷ προλόγῳ ὅτι εἰς τὴν μετρικὴν παράστασιν τῶν εἰρμῶν ἐπέστησεν ἰδιαζόντως τὴν προσοχὴν τοῦ βοηθούμενος εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τῆς προσκτιθείσης πείρας τοῦ καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρισινοῦ κώδικος τοῦ μετ' αὐστηρότητος φυλάσσοντος τῶν ποιημάτων τούτων τὸν ῥυθμὸν, παραδόξως τὸν αὐτὸν εἰρμὸν πολλακίς εἰς δύο διαφόρους ἀπαντῶντα Κανόνας ἄλλως μὲν μετρεῖ ἐν τῷ ἐνὶ καὶ ἄλλως ἐν τῷ ἐτέρῳ Κανόνι. Οὕτω λ.χ. ὁ ἡ' τοῦ ὑπ' ἀρ. 106 Κανόνος μετρεῖται οὕτως ἐν τῷ Εἰρμολογίῳ:

*Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπιετο
τυραννικῇ προστάξει
τρισοφαῆς δὲ χορὸς παίδων ὁ σοφὸς
τοῦ πυρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησε
δροσοβόλῳ ἀγγέλῳ συμπάλλοντες
ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα
πάντα Θεὸν εὐλογεῖτε
καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.*

Ὁ αὐτὸς δ' εἰρμὸς ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 120 Κανόνι μετρεῖται οὕτως:

*Μουσικῶν ὀργάνων συμφωνούντων
κάμινος ἐξήπιετο
τυραννικῇ προστάξει
τρισοφαῆς δὲ χορὸς
παίδων ὁ σοφὸς*

τοῦ πρὸς τὴν φλόγα κατεπάτησεν
 δροσοβόλω ἀγγέλῳ συμβάλλοντες·
 ὡς ποιητὴν τὰ ποιήματα πάντα
 Θεὸν εὐλογεῖτε
 καὶ ὑπερψοῦτε
 αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἡ αὐτὴ δὲ μετρικὴ ἀσυμφωνία παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους δις ἀναγινωσκομένους τοὺς αὐτοὺς εἰρμούς, ὡς λ.χ. εἰς τὸν ζ' τῶν Κανόνων 139 - 163, β' 193 - 264, ς' 242 - 243, ς' 247 - 268, ς' 283 - 288, ς' 292 - 312, η' 342 - 348, ζ' 331 - 338 κλπ.

Ἐλέγχει μὲν ὁ ἐκδότης τὸν τελευταῖον πρὸ αὐτοῦ ἐκδόντα Εἰρμολόγιον ἐν Ἀθήναις τῷ 1906 Ἰ. Νικολαΐδην ὅτι δὲν ἐμνημόνευσε πανταχοῦ τὰ ὄνόματα τῶν ποιητῶν τῶν εἰρμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος οὐδὲν ὄνομα ποιητοῦ ἐμνημόνευσε ἐν τοῖς ὑπ' ἀρ. 7, 10, 35, 68, 69, 70, 78, 89, 94, 116, 117, 159, 160, 168, 172, 173, 201, 255, 256, 257, 261, 304, 305, 307, 311, 312 εἰρμοῖς.

Ἀναγράφει μὲν πολλάκις τὴν ἑορτὴν, εἰς ἣν ἐποιήθη ὁ Κανὼν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις παραλείπει τὴν ἀναγραφὴν ταύτην δηλῶν μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, ἐνίοτε δὲ οὔτε τὴν ἑορτὴν οὔτε τὸν ποιητὴν ἀναφέρει, ὡς εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 255, 256 καὶ 307 Κανόνος.

Μετὰ πόσης δ' ἀμελείας ἐγένετο ἡ ἔκδοσις, μαρτυρεῖ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν, ὧν τινὰς ἀναγράφω, ὡς εἰλιθέντα σ. 8, πρόσχες 8,30 κ. ἄ., καθηράμενος 11, 57, 113, ἀένναον 14, 128, κηρύξαι 22, ζώηρρυτον 25, ἀλμυρότατον 31, στεῖρα 32, 72 κ. ἄ., ἡμερτὸν 37, κρηπίδι 40, 50, ἀρρενοπῶς 41, σῶαν 47, 113, ἡσθέντες 47, νάμα 48, 60, διήρηται 50, φρίζαν 55, 167, ὑπερῆραν 61, 180, ἀνεκάθηρε 66, εἰσδύναι 88, ἐπέλωτο 89, ἐρητόρευσε 99, οἶος ἔξ οἴου (= μόνος ἐκ μόνου) 99, παραδώης 83, 106, 176, 241, πολυθρύλλητον 111, ἀνέθωρας 118, φρικτώτερον 121, καθόρμησόν μου τὴν διάνοϊαν 124, ἐφόβισε 146, στύλος 155, 246, τεθειγμένον 155, εἰσεί καὶ ἔξει 157, συναρμώσας 173, διηρμένον 183, πλημμελίαις 183, ἀπολύμενον 186, δυσσώδης 192, βαρέως ἤχου 198, διῆλε 199, ῥητορίαις 212, φύλον 213, κατατρῶξαν 215, οὐκ ἔξαν, πανόλεθρος 221, ποδι κεκοινιαμένῳ 222, ἐκλόνισε 225, ἐμψυχομένης 234, αὐχῆτω 236, ἔστηκε 241, ἦρες 256, ἄραν 256, ἔδρασον 257, ἀνελλειπῆ 258 κλπ. κλπ. καὶ οἱ βάρβαροι τύποι ἔσβυσε 2, ζωοδώρον 25, πρὶν καταβριβρώσει 48, σεσαρκοῦσθαι 55, ἐξ ἄδαῆς κόρης 58, ἀποβάλλαι 88, σεσώσω 91, ἀραρότου Λόγου 111, ἐν ἐρέβῳ 167, 183, κνήμεσι 214. Ἐπειτα γράφει μὲν βοᾶν 1,52 κ. ἄ. ἀλλὰ καὶ βοᾶν 63,99 κ. ἄ., ὄραν 216 καὶ ὄραν 52. Ἐν φ' δὲ γράφει μελωδός, μελωδῶ, ὕμνωδός, ὕμνωδία, φκειώσω κλπ. μετὰ τοῦ ὑπογεγραμμένου ι, παραλείπει αὐτὸ πλεισταχοῦ γράφων ἄδω, ὠδή, ἄδης, ἥσχυνε, πατρῶα, ὠκονομήθη, ἠδέσθη, ὠετο, ἠδεῖτο, μελετᾶς, κητῶς,

ἐν ᾧ, ἐν ἣ κλπ. ἴσως δι' ἔλλειψιν τῶν καταλλήλων τυπογραφικῶν στοιχείων τοιαύτην ὅμως ἀσχημίαν τοῦ ἔργου του ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ὠφείλε ν' ἀνεχθῆ ὁ ἐκδότης ἐκτυπώσας αὐτὸ ἐν Παρισίοις σήμερον, ὅτε καὶ ἐπαρχιακὰ τῆς Ἑλλάδος τυπογραφεῖα εἶναι ἀπτάρκτη εἰς παντὸς εἶδους στοιχεῖα.

Κατὰ ποίαν δὲ μέθοδον ἐγένετο ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου, γράφει ὁ ἐκδότης ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ. «Ἡ τῶν εἰρμῶν ἔκδοσις, λέγει, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἀρχαίων δοκίμων κωδίκων, ἐκ τοῦ παρισινοῦ ὑπ' ἀρ. 220 Coislin, κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα γραφέντος περιουλέξα τὸ πλούσιον ὄλικόν τῶν εἰρμῶν καὶ συνεπλήρωσα τοῦτο δι' ἑτέρου κώδικος τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἀποκειμένου ἐν τῇ Μεγίστῃ Λαύρα ὑπ' ἀρ. Β 32. Διαφοραὶ γραφῶν μεταξὺ τῶν 2 κωδίκων εἶναι ἱκαναί· τὰς τοιαύτας γραφὰς δὲν ἐσημείωσα, ἵνα μὴ ἀυξήσω τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου· ἐπροτιμήθησαν αἱ γραφαὶ αἱ ἰδιαίτουσαι εἰς τὸ ὕφος ἐκάστου ποιητοῦ· εἷς τινα μέρη ἐθεώρησα ἀναγκαίαν τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος καὶ ἐσημείωσα αὐτὴν ὑπὸ τὸ κείμενον. Τινὲς τῶν εἰρμῶν μεμονωμένοι εἰς ἓνα τῶν δύο κωδίκων καὶ ἀνιάτως χωλαίνοντες ἀφῆθησαν ὡς εἶχον διὰ τὴν ἔλλειψιν ἄλλου ἀντιτύπου πρὸς διόρθωσιν».

Εἰς ταῦτα παρατηρῶ πρῶτον μὲν ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν γραφῶν τῶν δύο κωδίκων ἔδει νὰ σημειωθῶσι πανταχοῦ ἵνα τὸ ἔργον χρησιμεύσῃ, τοῦλάχιστον, εἰς μέλλουσαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Εἰρμολογίου, ἡ δὲ κατὰ 10 ἢ 15 σελίδας αὔξησις τοῦ ὄγκου τοῦ βιβλίου δὲν δικαιολογεῖ τὴν σπουδαίαν ταύτην παράλειψιν. Δεύτερον δὲ τὸ λεχθὲν ὅτι προϋτίμησε τὰς γραφὰς τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὸ ὕφος ἐκάστου ποιητοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀκριβές, διότι ἔχει μόνον πολλοὶ εἰρμοὶ εἶναι ἀνεπίγραφοι καὶ ἄρα ἀγνώστων ποιητῶν ἔργα, ἀλλὰ καὶ διότι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ, οἱ αὐτοὶ εἰρμοὶ πολλάκις ἐν τούτῳ μὲν τῷ κώδικι ἐπιγράφονται εἰς τοῦτον τὸν ποιητὴν, ἐν ἑτέρῳ δὲ κώδικι εἰς ποιητὴν ἕτερον καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς πολλὰς περιπτώσεις δὲν δυνάμεθα ἀδιστάκτως ν' ἀποφανθῶμεν ὅτι ὠρισμένος εἰρμὸς εἶναι τούτου καὶ οὐχὶ ἄλλου ποιητοῦ. Ὅταν δὲ μάλιστα ἐνθυμηθῆ τις καὶ τοῦτο, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τῆς πλουσιωτάτης ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας εἶναι εἰσέτι ἀνέκδοτα καὶ τὰ ἐκδεδομένα δὲ εἶναι οὐχὶ πάντα μετὰ φιλολογικῆς ἀκριβείας ἐκδεδομένα, τότε θὰ πεισθῆ πόσον τολμηρὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἐκδότου, ὅτι προϋτίμησε ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γραφὴν ὡς ἰδιαίτουσαν εἰς τὸ ὕφος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ. Τρίτον δὲ παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶναι μεμονωμένοι οἱ ἀνιάτως χωλαίνοντες εἰρμοὶ ἐν τῇ ἔκδόσει του. Ἐσημείωσε μὲν ὅτι οἱ εἰρμοὶ ὑπ' ἀρ. 365 «ὑπέστησαν διαστρέβλωσιν» καὶ ὅτι τὸ κείμενον αὐτῶν εἶναι «σκοτεινὸν καὶ ἀκατανόητον» καὶ περὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 366 γράφει ὅτι «οὕτως ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα» ἐξέδωκεν ὡς ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφῆς τοῦ κώδικος ἀπεστάλησαν αὐτῷ, ἄλλους δὲ πάλιν χωλαίνοντας ἐπειράθη νὰ διορθώσῃ, ἦτοι τοὺς ἀναγνωσσομένους ὑπ' ἀρ. 41, 155, 156, 166, 223, 272, 286, 363, 364 καὶ κατὰ ταῦτα ἄρα ἐκτὸς τῶν 11 τούτων Κανόνων πάντων τῶν λοιπῶν

οἱ εἰρμοὶ ἔχουσιν ὀρθῶς. Ὅτι δ' ὅμως ἐκτὸς τούτων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ὑπ' αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντες εἰρμοὶ πλημμελῶς ἐξεδόθησαν καὶ ἀληθῆ «διαστρέβλωσιν» ὑπέστησαν καὶ παρουσιάζουσι κείμενα ὄντως «ἀσυνάρτητα καὶ ἀκατάληπτα», περὶ τούτου θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος ἐν ἄλλῳ τόπῳ προσεχῶς, ὅπου θὰ δειχθῆ ὅτι ὄχι μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ στίχοι ὅλοι ἐκ τινῶν εἰρμῶν παρελείφθησαν, ὡς λ.χ. ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς ἐκδόσεως, ὃν οὐδὲν ὁ ἐκδότης σημειώσας ἐξέδωκεν οὕτως :

Ἡ πρώτη Εὔα
τῇ ἀφαιρέσει τῆς πλευρᾶς πλασθεῖσα
τὴν φθορὰν διὰ βρώσεως εἰσήγαγεν.

Ἡ δευτέρα Εὔα;

ΕΜΜ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

*Μιχαὴλ Δ. Βολονάκη, Ἄγωγή τοῦ πολίτου, ἔκδοσις τρίτη, ἐν Ἀθήναις 1933.
Σελ. 587. Σχ. 8^{ον}.*

Διὰ τῆς ἐκπονήσεως τοῦ ἀνωτέρω ἔργου τοῦ ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Μ. Βολονάκης ἐπεδίωξε νὰ γνωρίσῃ εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν καὶ γενικώτερον εἰς πάντα μορφωμένον Ἕλληνα πᾶν ὅ,τι ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζῃ ὁ τελευταῖος οὗτος, ἵνα ἀποτελεσματικώτερα εἶναι ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὰ τῆς πολιτείας, ἐν ἣ διαβιοῖ. Ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι ἡ τρίτη μετὰ πολλῶν ἐπαυξήσεων καὶ συμπληρώσεων.

Τὴν ὅλην αὐτοῦ συγγραφὴν ὁ κ. Βολονάκης διήρρεσεν εἰς τέσσαρα μέρη καὶ ἐν παράρτημα. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει (σ. 21-40) τὸν ἀπασχολεῖ τὸ δίκαιον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἐν τῷ δευτέρῳ (σ. 43-151) πραγματεύεται ἐνδιαφέροντα θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ τρίτῳ (σ. 154-268) λόγον ποιεῖται περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου, περὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, περὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργασίας, καὶ τέλος ἐν τῷ τετάρτῳ μέρει (σ. 271-501) ἀναπτύσσει θέματα ἀναγόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πολιτείαν. Ἐν τῷ συμπληρώματι δέ, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ 4^{ον} μέρος τῆς συγγραφῆς, δημοσιεύει, ὀρθῶς ποιῶν, τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, τὸν καταστατικὸν νόμον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ σύμφωνον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τοῦ ὅλου ἔργου ἐπιτάσσεται πλουσιωτάτη βιβλιογραφία καὶ εὑρετήριος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Καθὼς ὁ ἀναγνώστης θὰ παρετήρησε, καὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς μόνον ἀναγραφῆς τῶν σπουδαιότερων ἐκ τῶν περιεχομένων τοῦ συγγράμματος, πλουσιωτάτην καὶ ὠφελιμωτάτην ὕλην συνεκέντρωσεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ λίαν ἀξιόλογον βιβλίον του. Δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ παρίδῃ καὶ τὸ Βυζάντιον, περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἑξαιρετικῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ